

گزیده اسناد اقتصادی ایران در دوره اشغال متفقین

تألیف:

هاشم آقاچانی نیزی

(عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور)

طهمورث مهرابی

مصطفی لعل شاطری

انتشارات حق شناس
HAGHIGHI PUBLICATIONS

۱۳۹۵

سرشناسه	آقاجانی الیزه، هاشم، ۱۳۵۳ -
عنوان و نام پدیدآور	گزیده اسناد اقتصادی ایران در دوره اشغال متفقین / تألیف هاشم آقاجانی الیزه، طهمورث مهرابی، مصطفی لعل شاطری.
مشخصات نشر	رشت: حق شناس، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۲۳۷ ص: مصور، جدول.
شابک	978-600-7304-62-4
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	ایران -- اوضاع اقتصادی -- ۱۳۲۰ - ۱۳۲۴. -- اسناد و مدارک
موضوع	Iran -- Economic conditions -- 1941 - 1945 -- Sources
موضوع	ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ -- اشغال متفقین، ۱۳۲۰ - ۱۳۲۴ -- اسناد و مدارک
موضوع	Iran -- History -- Pahlavi, 1941 - 1978 -- Allied occupation, 1941 - 1945-- Sources
شناسه / وده	مهرابی، طهمورث، ۱۳۶۸ -
شناسه افزود	لعل شاطری، مصطفی، ۱۳۶۸ -
رده بندی کنگره	DSR۱۵۰۳/۱۴ ۳۳ ۱۱۹۵
رده بندی دیویی	۹۵۰ ۸۲۴
شماره کتابشناسی ملی	۴۶۶۸

نام کتاب	گزیده اسناد اقتصادی ایران در دوره اشغال متفقین
تألیف	هاشم آقاجانی الیزه-طهمورث مهرابی-مصطفی لعل شاطری
ناشر	نشر حق شناس
طراح روی جلد	سحر خیرخواه
چاپ اول	۱۳۹۵:
چاپخانه و صحافی	هنگام
قیمت	۱۳۰۰۰۰ ریال
شمارگان	۵۰۰ :
شابک	ISBN 978-600-7304-62-4-978-600-7304-62-4

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مرکز نشر و پخش: رشت - سبزه میدان - نبش بیستون - مرکز تجاری سبز

تلفن: ۳۳۲۴۴۴۱۴ نمایر: ۳۳۲۴۶۷۶۹ همراه: ۰۹۱۱۶۳۴۷۸۲۰

E-mail: Haghshe Nass_publication@yahoo.com
www.Haghshe Nass.com

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۷	چکیده
۹	مقدمه
حصا اول: تحولات پیش و پس از جنگ جهانی دوم در ایران	
۱۴	حوالات ایران پیش از جنگ جهانی دوم
۲۲	تحوالات ایران در دوران جنگ جهانی دوم
فصل دوم: وضعیت اقتصادی ایران در زمان اشغال متفقین	
۳۳	دلایل اقتصادی آغاز جنگ جهانی دوم
۳۷	اوضاع اقتصادی ایران بعد از پایان جنگ
۳۷	کابینه
۳۸	جمعیت
۳۹	تولید ناخالص ملی
۴۰	شاخص هزینه زندگی و حجم پول منتشره
۴۴	تجارت خارجی
۴۶	اعتبارات وزارتخانه ها تا پیش از برنامه اول
۴۹	سرمایه گذاری در زمینه راه آهن
۵۰	برنامه هفت ساله اول
۵۸	فهرست اسناد
۲۱۳	تصاویر
۲۲۹	نتیجه
۲۳۱	فهرست منابع

چکیده

ایران کشوری است با تاریخ کهن و فرهنگ غنی که در دوره های مختلف تاریخی خود، دستخوش تحولات عظیمی شد، دوره باستان که متشکل از حکومت های بزرگ و قدرتمند و تاثیر گذار در عرصه جهانی و دوره پس از اسلام که تلفیق و ترکیبی از دو فرهنگ ایرانی و اسلامی شد و سده های مختلف پس از ورود اسلام تحت حاکمیت حکومت های مختلف قرار داشت، اما با ظهور حکومت صفویه در سده ده (ه.ق) ساختار جدید در ترکیب حکومتی ایران برپا آمد و اولین حکومت ملی و فراگیر ایران پس از ورود اسلام شکل گرفت. این توجه داشت تاریخ معاصر ایران از دوره قاجار آغاز می شود دوره ای که با توجه به نفوذ و ورود دول بیگانه در ساختار حاکمیتی ایران و دخالت در امر، هم سنیر عدم کفایت برخی از حاکمان، نه تنها بسیاری از سرزمین ها، از رطبت جدا شد، بلکه با توجه به انعقاد قراردادهای مختلف و در عین حال غیر معقول حاکمیت ایران عزیز دستخوش تحول شد، البته بودند مردان بزرگ که جهت استیلا و وضع موجود کارهای شگرف انجام دادند اما آن رجل بزرگ نیز متأسفانه با دیدگاه های سیاسی و نفوذ بسیار زیاد دول استعماری و دشمنان داخلی از صحنه سیاسی کنار گذاشته شده یا با ترفند سر سپردگان داخلی جان خود را از دست دادند، انقلاب مشروطه یکی دیگر از رویدادهای بزرگ تاریخ یکصد ساله ایران است که اقشار مختلف در آن حضور داشتند از روحانیون و بازرگانان تا ملی گراها و عامه مردم.

با ظهور سلطنت پهلوی جامعه ایران تحولی دگر یافت در زمان پهلوی اول با اقدامات مختلف در زمینه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و... کشور ما وارد مرحله ایی دیگر از حیات سیاسی خود شد، با توجه به شروع جنگ

جهانی دوم و اشغال ایران توسط قوای بیگانه و نقش آنها در جای جای وطن به خصوص وضعیت اقتصادی ایران، اسناد و مدارک فراوانی وجود دارد که در کتاب حاضر سعی بر آن شده گزیده‌ایی از آن در اختیار عزیزان پژوهشگر و دوست داران تاریخ قرار گیرد.

www.ketab.ir

با گسترش جنگ جهانی اول، دولت ایران به فرمان «احمد شاه قاجار» در زمامداری «حسن مستوفی» بی‌طرفی خود را اعلام داشت ولی نواحی مختلف ایران میدان نبرد نیروهای روس و عثمانی و جولانگاه فعالیت ماموران سیاسی و نظامی انگلیس و آلمان بود.^۱ با گسترش جنگ جهانی دوم نیز، در سال ۱۳۱۸ ش/ ۱۹۳۵م، اوضاع جهان دگرگون شد و اغلب کشورهای جهان به حمایت از متفقین یا متحدین مجبور گردیدند. در این میان کشور ایران، با وجودی که از همان ابتدا سیاست بی‌طرفی اتخاذ نمود، به واسطه سیاست‌های «شاه» (۱۳۰۳-۱۳۲۰ ش)، مبنی بر طرفداری از آلمان هیتلری و نیز به دلیل مرقعیه، استریژیک، مورد توجه دول متفق قرار گرفت. در چهارم و بیست و هشتم تیر ۱۳۱۱ ش متفقین از دولت ایران خواستند که چهار پنجم آلمانی‌ها را از ایران اخراج کند ولی دولت ایران خود را بی‌طرف می‌دانست و آلمانی‌ها اعلام کردند که به زودی از طرف قفقاز وارد ایران می‌شوند. شاید این تبلیغ باعث باور و ترس در حکومت شد.^۲ از این رو، با حمله متفقین در سوم شهریور ۱۳۲۰، ایران عملاً به جبهه منازعه میان دول متخاصم مبدل شد. تأثیرات منفی این حمله با ناکارآمدی ارتش ۱۲۷ هزار نفری رضاشاه، چنان جو سرخوردگی و یاسی در جامعه ایران به ویژه در میان نظامیان جوان، به وجود آورد که اغلب ایشان با استفاده از رضای باز سیاسی ناشی از ورود متفقین و سقوط رضاشاه، جذب گروه‌ها و دستجات مختلف گردیدند. از این رو، در میان نظامیان سه گرایش متفاوت ناسیونالیسم، سلطنت‌طلب و چپ‌گرا، به وجود آمد. با اشغال کشور توسط

۱. ابراهیم صفایی، *چهل خاطره از چهل سال*، (تهران: انتشارات علمی، چ اول، ۱۳۷۳) ص ۱۱.

۲. جمعی از نویسندگان *انقلاب اسلامی ایران*، (قم: دفتر نشر معارف، چ ۱۳۸۵، ۲۳) ص ۸۱.

متفقین وضع کشور نابسامان و فقر، قحطی و بیکاری گسترده ای را دنبال آورد. در دوران چهار ساله اشغال کشور ۱۳۲۰-۱۳۲۴ اوضاع اقتصادی بسیار وخیم گردید و معیشت عمومی تنزل و قحطی، توده های مردم را با مشکلات فراوانی رو به رو نمود. وضع پولی کشور آشفته و تورم شدید موجب رنج بیشتر عموم مردم را فراهم آورد.

این جنگ به لحاظ نظامی، آسیب عمده ای به ارتش ملی ایران وارد آورد و موجب فرو پاشی آن شد. این ارتش برای اولین بار به سبک ارتش های جدید ملی، با بازگیری عمومی و سلسله مراتب مرسوم جهانی، در دوره رضا شاه متزلزل شد. اگر چه قدرت آن در منطقه و در میان اعضای پیمان سعد آباد و امکان نابله، نهاجم خارجی مهم بود، اما در واقع، بیشتر برای کنترل ناامنی های داخلی معتمد در برابر شکل گیری دولت ملی جدید و ساختارهای آن و نیز برخورد مخامبین در داخل بود. لذا، در برابر قدرت های بزرگ خارجی آن روز، همچون شوروی و بریتانیا توان مقاومت نداشت. همین موضوع باعث شد تا در دوره پس از جنگ، شاه ایران برای امنیت در برابر قدرت ها تنها چاره را در ورود به بلوک بندی جهانی یابد.

علاوه بر این از تبعات اشغال ایران در سال ۱۳۲۰ ش را می توان به فضای سیاسی کشور در این دوره اشاره کرد. با تبعید پادشاه، دوره استبداد سیاسی پایان یافت و آزادی های سیاسی گسترده ای ایجاد گردید که حتی تا یک دهه بعد و کودتای شاه در بیست و هشت مرداد ۱۳۳۲ ادامه یافت. یکی از آثار مهم دیگر جنگ دوم که تبعات اجتماعی در ایران بر جای گذاشت، شکل گیری جمهوری های تصنعی آذربایجان و کردستان به وسیله فرقه دموکرات و با حمایت مستقیم شوروی بود. بر اساس پیمان سه جانبه ایران، شوروی و بریتانیا در ژانویه ۱۹۴۱، قرار بر این بود که با پایان جنگ،

نیروهای خارجی پس از ۶ ماه از ایران خارج شوند. اما نه تنها این تعهد انجام نشد، بلکه با کمک به یک حرکت تجزیه طلبانه، بنیانی برای اقدامات جدایی خواهانه بعدی گذاشته شد. بعدها در سال های پس از انقلاب اسلامی ۱۹۷۹م، این موضوع زمینه ای برای جنگ داخلی محدودی در مناطق مذکور شد که اثرات مخربی بر زندگی مردم در این منطقه داشت.^۱

سوی دیگر باید به تاثیر این جنگ و به ویژه حوادث بعدی آن بر جهت گیری های سیاست خارجی ایران در سال های دهه ۲۰ تا ۵۰ اشاره نمود. عده خروج نیروهای خارجی از ایران و مسائل بعدی آن، دولت ایران را برای چهار دهه در روز بلوک سیاسی و نظامی غرب قرار داد. در واقع، شاه جوان ایران در از دوره چنان ای نمی دید جز این که با وابستگی به غرب، برای کشورش امنیت خارجی ایجاد کند. امنیتی که بهای آن از دست رفتن استقلال ملی و باز شدن دست دولت های بزرگ در مداخله مستقیم در مقدرات و سرنوشت ملی بود.

۱. محمود طلوعی، بازیگران عصر پهلوی از فروغی تا فردوست (تهران: نشر علم، ج ۱، چ ۴، ۱۳۷۶) ص